

Flora- en fauna quick scan Oog in Al, Utrecht

**Toetsing in het kader van de Flora- en faunawet
m.b.t. het conserverend bestemmingsplan**

D.B. Kruijt

Bureau Waardenburg bv
Ecologie & landschap

Postbus 365 4100 AJ Culemborg
Telefoon 0345 51 27 10, Fax 0345 51 98 49
E-mail info@buwa.nl www.buwa.nl

Flora- en fauna quick scan Oog in Al, Utrecht

Toetsing in het kader van de Flora- en faunawet m.b.t. het conserverend bestemmingsplan

D.B. Kruijt, MSc.

Status uitgave: Rapport versie 1.1

Rapportnummer:	14-236
Projectnummer:	14-779
Datum uitgave:	24-11-2014
Foto's omslag:	Tongvaren (F.L.A. Brekelmans), gewone dwergvleermuis (A.D.G. Koopman), huismus (J.D. Buizer)
Projectleider:	D.B. Kruijt, MSc.
Naam en adres opdrachtgever:	Gemeente Utrecht Postbus 8406 3503 RK Utrecht
Referentie opdrachtgever:	E-mail 04-11-2014
Akkoord voor uitgave:	drs. G.F.J. Smit

Paraaf:

Bureau Waardenburg bv is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van Bureau Waardenburg bv. Opdrachtgever hierboven aangegeven vrijwaart Bureau Waardenburg bv voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.

© Bureau Waardenburg bv / Gemeente Utrecht

Dit rapport is vervaardigd op verzoek van opdrachtgever en is zijn eigendom. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. druk, fotokopie, digitale kopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en Bureau Waardenburg bv, noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Het kwaliteitsmanagementsysteem van Bureau Waardenburg bv is door CERTIKED gecertificeerd overeenkomstig ISO 9001:2008.

Bureau Waardenburg bv
Onderzoek en advies voor ecologie en landschap

Postbus 365 4100 AJ Culemborg
Telefoon 0345 51 27 10
info@buwa.nl www.buwa.nl

Voorwoord

De gemeente Utrecht is voornemens om in de wijk Oog in Al te Utrecht een conserverend bestemmingsplan op te stellen. Deze ingreep kan effecten hebben op beschermde soorten planten en dieren.

Bureau Waardenburg heeft een oriënterend onderzoek uitgevoerd naar de betekenis van de wijk Oog in Al voor beschermde soorten in het kader van de natuurwetgeving.

Aan de totstandkoming van dit rapport werkten mee:

D.B. Kruijt	projectleiding, veldwerk, rapportage
G.F.J. Smit	teamleider

Genoemde personen zijn door opleiding, werkervaring en zelfstudie gekwalificeerd voor de door hun uitgevoerde werkzaamheden. Het project is uitgevoerd volgens het kwaliteitshandboek van Bureau Waardenburg. Het kwaliteitsmanagementsysteem van Bureau Waardenburg is ISO gecertificeerd.

Vanuit de gemeente Utrecht werd de opdracht begeleid door de heer H. Krüse. Wij danken hem voor de prettige samenwerking.

Inhoud

Voorwoord.....	3
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding en doel	7
1.2 Aanpak toetsing Flora- en faunawet.....	7
2 Plangebied en methodiek	9
2.1 Het plangebied	9
2.2 Bronnenonderzoek	10
2.3 Methodiek veldonderzoek	10
3 Overzicht beschermde soorten.....	11
3.1 Resultaten	11
3.1.1 Tongvaren, steenbreekvaren, rietorchis en prachtklokje	12
3.1.2 Bizetlaan	12
3.1.3 Vivaldiplantsoen	13
3.1.4 Park Oog in Al en Leidsche Rijn.....	14
3.1.5 Centrale woonwijk	14
3.1.6 Woonflats noordelijk deel.....	15
3.1.7 Lage huizen noordelijk deel	16
3.1.8 Bomenlaan Kanaalweg noord	16
4 Mogelijke werkzaamheden en effecten	17
5 Literatuur	19
Bijlage 1 Wettelijke kaders	21

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

De gemeente Utrecht is voornemens om in de wijk Oog in Al te Utrecht een conserverend bestemmingsplan op te stellen. Deze ingreep kan effecten hebben op beschermde soorten planten en dieren krachtens de Flora- en faunawet.

In het rapport wordt verslag gedaan van het bronnen- en een eenmalig veldbezoek en bepaling van de globale effecten op beschermde soorten planten en dieren die kunnen optreden bij de verschillende werkzaamheden. Het doel is te bepalen of de ingreep kan leiden tot overtredingen van de wetten en regels die zien op bescherming van de natuur.

1.2 Aanpak toetsing Flora- en faunawet

Bij de uitvoering van diverse werkzaamheden zal rekening moeten worden gehouden met het huidige voorkomen van krachtens de Flora- en faunawet beschermde soorten planten en dieren. Als de voorgenomen ingreep leidt tot het overtreden van verbodsbepalingen betreffende beschermde soorten, zal moeten worden nagegaan of een vrijstelling geldt of dat een ontheffing ex artikel 75 van de Flora- en faunawet moet worden verkregen (zie bijlage 1).

Dit rapport beschrijft het voorkomen en de te verwachten beschermde planten en dieren en de te verwachten effecten daarop bij verschillende werkzaamheden. In dit rapport wordt ingegaan op de volgende vragen:

- Welke beschermde soorten planten en dieren komen mogelijk of zeker voor in de wijk Oog in Al.
- Welke effecten op beschermde soorten hebben de verschillende werkzaamheden?
- Worden verbodsbepalingen van de Flora- en faunawet overtreden? Zo ja, welke?

Deze rapportage dient gezien te worden als een algemene rapportages waarin met name de risico-gebieden m.b.t de verschillende beschermde soorten naar voren komen. Indien de uit te voeren werkzaamheden locatie-specifieker worden kan derhalve een nadere veldinspectie noodzakelijk zijn. Dit om tot een nauwkeurige beoordeling van de huidige aanwezigheid van beschermde soorten te komen, de functie van het plangebied en de directe omgeving voor deze soorten en de te verwachten effecten van de voorgenomen ingreep op de beschermde soorten.

2 Plangebied en methodiek

2.1 Het plangebied

Het plangebied bestaat uit de gehele wijk Oog in Al te Utrecht (zie figuur 2.1). In het zuiden wordt de wijk begrenst door de Weg der Verenigde Naties, in het westen door het Amsterdam-Rijnkanaal en in het oosten richting het noorden toe door het Merwedekanaal.

De wijk zelf is globaal te karakteriseren in 1) het gedeelte zuidelijk van de Leidsche Rijn wat een mix is tussen (woon)flats en lagere wooneenheden met in het westen tennisbanen. 2) het midden van de wijk wat voornamelijk bestaat uit rijtjeswoningen, met in het oosten het stadspark en in het westen het voormalige militaire ziekenhuis en 3) het noorden van de wijk met diverse woonflats, voetbalvelden en wat solitaire huizen.

Figuur 2.1 Overzicht plangebied (rood omkaderd) bron: Gemeente Utrecht

2.2 Bronnenonderzoek

Het bronnenonderzoek is gebaseerd op beschikbare gegevens. Voor een actueel overzicht van beschermde soorten die in de regio voorkomen zijn online beschikbare bronnen geraadpleegd, waaronder waarneming.nl.

De lijst van beschermde soorten en de verspreiding daarvan is door ons aangevuld op grond van recente onderzoeksrapporten en kennis aanwezig bij de uitvoerders van het onderzoek. Een volledige lijst van bronnen is te vinden in de literatuurlijst achteraan in dit rapport.

2.3 Methodiek veldonderzoek

Op 14 november 2014 heeft het veldbezoek plaatsgevonden. Hierbij is de gehele wijk bekeken op potenties voor beschermde soorten¹. Er is met name gefocust op de op voorhand verwachte soorten en de soorten die naar voren kwamen tijdens het bronnenonderzoek. Uiteindelijk heeft dit geleid tot een overzichtskaart van het gebied waarbij een ruimtelijke indeling is gemaakt van zogenaamde “potentiele” gebieden voor de soorten waarvan het voorkomen reeds bekend is en de te verwachten beschermde soorten.

¹ Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de Flora- en faunawet. Bij toepassing van de Flora- en faunawet worden conform de AmvB art. 75 drie beschermingsregimes onderscheiden. Voor soorten uit 'Tabel 1' geldt vrijstelling van verbodsbepalingen bij werkzaamheden in het kader van ruimtelijke ontwikkeling en inrichting. Voor vogels en soorten van 'Tabel 2 of 3' geldt geen vrijstelling en kan aanvraag van een ontheffing aan de orde zijn bij overtreding van verbodsbepalingen. In de tekst is per beschermde soort aangegeven in welke categorie deze is opgenomen.

3.1.1 Tongvaren, steenbreekvaren, rietorchis en prachtklokje

Op drie locaties in de wijk zijn waarnemingen van de tongvaren (tabel 2) voor, namelijk nabij de Muntbrug, de kademuur oostelijk van het park Oog in Al, noordelijk van de voetbalvelden en ter hoogte van de Bartoklaan. Daarnaast is de soort te verwachten in diverse straatputten en kademuren verspreid in de wijk. De steenbreekvaren (tabel 2) is tevens bekend nabij de Muntbrug en de kademuur oostelijk van het park Oog in Al. De groeiplaats van de rietorchis (tabel 2) bevindt zich in de natuurvriendelijke oever bij de Richard Wagnerlaan en het prachtklokje is aangetroffen bij de Pijperlaan. Overigens zijn prachtklokje, akkerklokje en gele helmblom (allen tabel 2) vrijwel uitsluitend als verwilderde exemplaren verspreid in de wijk te verwachten.

Foto 3.1.1 *Steenbreekvaren*

3.1.2 Bizetlaan

Ter hoogte van de Bizetlaan bevinden zich diverse woonhuizen welke geschikt ogen voor nestlocaties voor huismus en gierzwaluw (onder de dakpannen, kopse kanten woonhuizen). Ook voor vleermuizen zoals gewone dwergvleermuis en laatvlieger (beiden tabel 3) zijn mogelijkheden voor met name kleinere verblijfplaatsen (zomer- en/of paarverblijfplaatsen) gezien de aanwezigheid van open stootvloegen, raamluiken en omliggend groen.

Foto 3.1.2 Bebouwing zuidelijk van de Bizetlaan

3.1.3 Vivaldiplantsoen

Het Vivaldiplantsoen bestaat uit veel aangeplant groen en verscheidene grote woonflats. Deze flats zelf bieden op het oog weinig mogelijkheden voor verblijfplaatsen voor vleermuizen, er zijn nauwelijks invlieg/wegkruipmogelijkheden voorhanden zoals open stootvoegen, daklijsten etc. Wel staan er veel bomen en met de luwte van de omliggende flats biedt het wel geschikte foerageermogelijkheden voor vleermuizen.

Foto 3.1.3 Flats nabij het Vivaldiplantsoen

3.1.4 Park Oog in Al en Leidsche Rijn

Aan de oostkant van de wijk bevindt zich park Oog in Al met aansluitend de Leidsche Rijn die als een “groene” strook dwars door de wijk loopt. Dit gebied wat bestaat uit veelal oudere bomen die beschutting geven, en stilstaand en licht stromend water, wat weer voor voedsel (muggen) zorgt, is een ideaal gebied voor foeragerende vleermuizen. Tevens kunnen in de grotere bomen en bosschages horsten van buizers en sperwer aanwezig zijn en holtes die als verblijfplaats voor boombewonende vleermuizen als ruige dwergvleermuis en watervleermuis (beiden tabel 3) kunnen fungeren.

Foto 3.1.4 Leidsche Rijn ter hoogte van de Mozartlaan

3.1.5 Centrale woonwijk

In het grote centrale deel van de wijk bevinden zich diverse (woon)wijken met kleinschalige centra's, scholen en groenstructuren. Dit biedt met name voor huismus en gierzwaluw veel nestmogelijkheden onder de diverse dakpannen en goten. Ook zijn individuele paar- en of zomerverblijfplaatsen van vleermuizen als gewone dwergvleermuis en laatvlieger zeker niet uit te sluiten onder nokpannen en/of daklijsten. Tenslotte kunnen zich in de aanwezige grotere stenen gebouwen, zoals kerken en scholen, (kraam)kolonies van vleermuizen bevinden.

Foto 3.1.5 Woonhuizen aan de Catharina van Renneslaan

3.1.6 Woonflats noordelijk deel

In het noordelijk deel van de wijk bevinden zich diverse woonflats. Gezien de kenmerken hiervan (deels open stootvoegen, kozijnen met wegkruipmogelijkheden) zijn deze flats erg geschikt voor (kraam)kolonies voor vleermuizen. Ook individuele paar- en zomerverblijfplaatsen zijn zeker niet uit te sluiten. Voor huismussen lijken deze flats te hoog, indien er geschikte openingen zijn aan de kopse kanten onder de daklijst kan dit ook geschikt zijn voor de gierzwaluw.

Foto 3.1.6 Woonflats aan de Dickenslaan

3.1.7 Lage huizen noordelijk deel

Dit rijtje lage huizen tussen de woonflats in het noordelijk deel bieden voor huismus en gierzwaluw goede mogelijkheden, juist omdat de directe omgeving minder geschikt oogt. Ook zijn individuele paar- en zomerverblijfplaatsen voor vleermuizen niet uit te sluiten, echter lijken hier de omliggende woonflats weer geschikter voor.

3.1.8 Bomenlaan Kanaalweg noord

Aangrenzend aan het Merwedekanaal, zuidelijk van de Spinozabrug, bevindt zich een dubbele bomenlaan langs de Kanaalweg en een watergang. Aangezien de watergang voor prooiaanbod zorgt in de vorm van mugjes en overige insecten en de naastliggende bomen voor beschutting is dit een potentieel geschikt foerageergebied voor vleermuizen.

Foto 3.1.8 *Bomenlaan langs watergang en Kanaalweg*

4 Mogelijke werkzaamheden en effecten

Aangezien het om een conserverend bestemmingsplan gaat, zullen er geen ingrijpende werkzaamheden plaatsvinden. Wel zullen werkzaamheden in het kader van beheer en onderhoud plaatsvinden die negatieve effecten ten aanzien van beschermde soorten teweeg kunnen brengen. Hieronder staan dan ook enkele van deze (potentiele) werkzaamheden genoemd met de mogelijke effecten die kunnen optreden.

Renovatieworkzaamheden aan woningen

- Mogelijke effecten op: huismus, gierzwaluw en vleermuizen

Bij het vervangen van dakpannen, dakisolatie en/of het opnieuw voegen van muurdelen kunnen negatieve effecten optreden ten aanzien van huismus, gierzwaluw en vleermuizen. Denk hierbij aan het verstoren en/of vernietigen van nestlocaties/verblijfplaatsen. Dit kan leiden tot overtreding van verbodsbepalingen conform artikel 9 (doden of verwonden van diersoorten) en/of artikel 11 (verstoren of vernietigen van vaste rust- of verblijfplaatsen).

Belangrijk hierbij is om ruim voorafgaand aan de werkzaamheden te weten of er beschermde soorten voorkomen in de betreffende woningen en zo ja, welke mitigerende maatregelen er getroffen dienen te worden om overtreding van verbodsbepalingen tegen te gaan. Nader onderzoek voor huismus en gierzwaluw vindt plaats in april - juli en voor vleermuizen in mei-september.

Na-isolatie (woon)flats

- Mogelijke effecten op: vleermuizen en gierzwaluw

Bij na-isolatie van (woon)flats kunnen negatieve effecten optreden ten aanzien van vleermuizen door het opvullen van de spouwmuren waarin vleermuizen hun (kraam)kolonies hebben en/of overwinteren. Ook kunnen de werkzaamheden verstoring opleveren voor eventueel nestelende gierzwaluwen door het aanbrengen van (bouw)steigers en/of werkzaamheden bij de nestlocatie zelf. Dit kan leiden tot overtreding van verbodsbepalingen conform artikel 9 (doden of verwonden van diersoorten) en/of artikel 11 (verstoren of vernietigen van vaste rust- of verblijfplaatsen).

Belangrijk hierbij is om ruim voorafgaand aan de werkzaamheden te weten of er beschermde soorten voorkomen in de betreffende (woon)flats en zo ja, welke mitigerende maatregelen er getroffen dienen te worden om overtreding van verbodsbepalingen tegen te gaan. Nader onderzoek voor huismus en gierzwaluw vindt plaats in april - juli en voor vleermuizen in mei-september.

Onderhoud park Oog in Al, groenstroken en kap- en snoeiwerkzaamheden

- Mogelijke effecten op: buizerd, sperwer, rietorchis, prachtklokje en vleermuizen

Bij onderhoud aan groenstroken, het kappen en/of snoeien van bomen, onderhoud aan bosschages etc. kunnen negatieve effecten optreden ten aanzien van buizerd, sperwer, rietorchis, prachtklokje en vleermuizen. Denk hierbij aan maai- en schoonwerkzaamheden waardoor groeiplaatsen van rietorchis en prachtklokje aangetast/verloren kunnen gaan en aan het verstoren en/of vernietigen van nestlocaties van beide vogelsoorten door kap- en snoeiwerkzaamheden aan bomen. Voor vleermuizen kan een vermindering van bomen leiden tot minder geschikt foerageergebied. Ook kunnen zich in holtes en/of loshangende schorsdelen verblijfplaatsen van vleermuizen bevinden. Dit kan leiden tot overtreding van verbodsbepalingen conform artikel 8 (vernietiging van groeiplaatsen van planten), artikel 9 (doden of verwonden van diersoorten) en/of artikel 11 (verstoren of vernietigen van vaste rust- of verblijfplaatsen).

Belangrijk hierbij is om ruim voorafgaand aan de werkzaamheden te weten of er beschermde soorten en/of nesten hiervan voorkomen in de betreffende bomen en bosschages en zo ja, welke mitigerende maatregelen er getroffen dienen te worden om overtreding van verbodsbepalingen tegen te gaan. Nader onderzoek voor buizerd en sperwer kan feitelijk jaarrond, voor rietorchis en prachtklokje in juni-juli en voor vleermuizen in mei-september.

Renovatie- en onderhoudswerkzaamheden aan kademuren en bruggen

- Mogelijke effecten op: tongvaren, steenbreekvaren en vleermuizen

Bij het renoveren, opnieuw voegen van (kade)muurdelen en brugdelen kunnen negatieve effecten optreden ten aanzien van tongvaren, steenbreekvaren en vleermuizen. Denk hierbij aan het vernietigen van groeiplaatsen van de planten op de muurdelen en het verstoren van vleermuizen in spleten/wegkruipmogelijkheden in de betreffende muurdelen. Dit kan leiden tot overtreding van verbodsbepalingen conform artikel 8 (vernietiging van groeiplaatsen van planten), artikel 9 (doden of verwonden van diersoorten) en/of artikel 11 (verstoren of vernietigen van vaste rust- of verblijfplaatsen).

Belangrijk hierbij is om ruim voorafgaand aan de werkzaamheden te weten of er beschermde soorten voorkomen op en in de betreffende muurdelen en zo ja, welke mitigerende maatregelen er getroffen dienen te worden om overtreding van verbodsbepalingen tegen te gaan. Nader onderzoek voor tongvaren en steenbreekvaren kan feitelijk jaarrond en voor vleermuizen in mei-september.

5 Literatuur

Brekelmans, F.L.A., S. Vleeming, P.H.N. Boddeke, G. Hoefsloot, J. van Zundert & J.W. de Jong, 2010. Beschermde flora en fauna Utrecht. Een overzicht van beschermde soorten flora en fauna op basis van een gemeentebrede quickscan. Rapport 10-008. Bureau Waardenburg, Culemborg.

Notitie Cartesiusdriehoek Utrecht met kenmerk: 13-381/13.02727/GerSm

Notitie Churchillaan Utrecht met kenmerk: 14-462/14.04779/EdwBo

Notitie Einsteindreef Utrecht met kenmerk: 13-671/13.06032/MarBo

van Vliet, F. & M. Boonman, 2013. Activiteitenplan beschermde soorten voor renovatie en nieuwbouw Fruitbuurt te Utrecht. Rapport 13-222. Bureau Waardenburg, Culemborg.

Internet:

Waarneming.nl

Bijlage 1 Wettelijke kaders

1.1 Inleiding

In deze bijlage worden de wettelijke kaders voor ecologische beoordelingen van ruimtelijke ingrepen en andere handelingen beschreven. In de natuurbeschermingswetgeving wordt een onderscheid gemaakt tussen soortenbescherming en gebiedsbescherming. De soortenbescherming is in Nederland verankerd in de Flora- en faunawet (§ 1.2 van deze bijlage), de gebiedsbescherming in de Natuurbeschermingswet 1998 (§ 1.3). Met deze wetten geeft Nederland invulling aan de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen. De Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) bepaalt de procedures bij ruimtelijke ingrepen (§ 1.4). De regels voor de Ecologische Hoofdstructuur zijn opgenomen in het Barro (§ 1.5). Ook wordt kort ingegaan op de betekenis van Rode lijsten (§ 1.6)

1.2 Flora- en faunawet

Het doel van de Flora- en faunawet is het instandhouden en beschermen van in het wild voorkomende planten- en diersoorten. De Flora- en faunawet kent zowel een zorgplicht als verbodsbepalingen. De zorgplicht geldt te allen tijde voor alle in het wild levende dieren en planten en hun leefomgeving, voor iedereen en in alle gevallen. De verbodsbepalingen zijn gebaseerd op het 'nee, tenzij' principe. Dat betekent dat alle schadelijke handelingen ten aanzien van beschermde planten- en diersoorten in principe verboden zijn (zie kader).

Verbodsbepalingen in de Flora- en faunawet (verkort)	
Artikel 8:	Het plukken, verzamelen, afsnijden, vernielen, beschadigen, ontwortelen of op een andere manier van de groeiplaats verwijderen van beschermde planten.
Artikel 9:	Het doden, verwonden, vangen of bemachtigen of met het oog daarop opsporen van beschermde dieren.
Artikel 10:	Het opzettelijk verontrusten van beschermde dieren.
Artikel 11:	Het beschadigen, vernielen, uithalen, wegnemen of verstoren van nesten, holen of andere voortplantings- of vaste rust- of verblijfplaatsen van beschermde dieren.
Artikel 12:	Het zoeken, beschadigen of uit het nest halen van eieren van beschermde dieren.
Artikel 13:	Het vervoeren en onder zich hebben (in verband met verplaatsen) van beschermde planten en dieren.

Artikel 75 bepaalt dat vrijstellingen en ontheffingen van deze verbodsbepalingen kunnen worden verleend. Het toetsingskader hiervoor is vastgelegd in het Vrijstellingenbesluit. Er gelden verschillende regels voor verschillende categorieën werkzaamheden. Er zijn vier beschermingsregimes corresponderend met vier groepen beschermde soorten (tabellen 1 t/m 3 en vogels, AmvB art. 75²).

² Voor soortenlijsten zie: *Besluit houdende wijziging van een aantal algemene maatregelen van bestuur in verband met wijziging van artikel 75 van de Flora- en faunawet en enkele andere wijzigingen*. 23 februari 2005.

Tabel 1. De algemene beschermde soorten

Voor deze soorten geldt een vrijstelling van verbodsbepalingen bij werkzaamheden in het kader van ruimtelijke ontwikkeling en inrichting en bestendig gebruik en beheer. Ontheffing ten behoeve van andere activiteiten kan worden verleend, mits de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is ('lichte toetsing').

Tabel 2. De overige beschermde soorten

Voor deze soorten geldt een vrijstelling van verbodsbepalingen bij werkzaamheden in het kader van ruimtelijke ontwikkeling en inrichting en van bestendig gebruik en beheer, als op basis van een door de minister van EZ goedgekeurde gedragscode wordt gewerkt. Anders is ontheffing noodzakelijk, na lichte toetsing.

Tabel 3. De strikt beschermde soorten

Dit zijn de planten- en diersoorten vermeld in Bijlage 1 van het Vrijstellingenbesluit of in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn. Uit recente jurisprudentie blijkt dat de regels voor de Habitatrichtlijnsoorten nog strikter zijn³.

Voor bestendig gebruik en beheer geldt voor de soorten van Bijlage 1 van het Vrijstellingenbesluit een vrijstelling van verbodsbepalingen, mits men werkt op basis van een door de minister van EZ goedgekeurde gedragscode. Voor ruimtelijke ingrepen is altijd een ontheffing op grond van artikel 75 van de Flora- en faunawet noodzakelijk. Deze kan worden verleend na een uitgebreide toetsing (zie onder).

Voor de soorten van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn geldt hetzelfde regime, met één grote beperking. Ontheffing of vrijstelling kan alleen worden verleend op grond van dwingende redenen van groot openbaar belang, van het belang van het milieu, de openbare veiligheid, de volksgezondheid of de bescherming van wilde flora en fauna.

Vogels

Alle inheemse vogels zijn strikt beschermd. Ontheffing of vrijstelling kan alleen worden verkregen op grond van openbare veiligheid, volksgezondheid of bescherming van flora en fauna. De Vogelrichtlijn noemt zelfs 'dwingende redenen van groot openbaar belang' niet als grond⁴.

Dat betekent dat alle activiteiten die leiden tot verstoring of vernietiging van in gebruik zijnde nesten buiten het broedseizoen moeten worden uitgevoerd. Het ministerie heeft een lijst gemaakt van soorten die hun nest doorgaans het hele jaar door of telkens opnieuw gebruiken. Deze nesten zijn jaarrond beschermd⁵.

De uitgebreide toetsing houdt in dat ontheffing alleen kan worden verleend als:

1. Er geen afbreuk wordt gedaan aan de gunstige staat van instandhouding van de soort;
2. Er geen andere bevredigende oplossing voorhanden is;
3. Er sprake is van een in of bij wet genoemd belang;
4. Er zorgvuldig wordt gehandeld.

³ Zie uitspraken van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State, 21 januari 2009 zaaknr. 200802863/1 en 13 mei 2009 nr. 200802624/1), en Rechtbank Arnhem, 27 oktober 2009 zaaknr. AWB 07/1013. Zie tevens de brief van het ministerie van LNV d.d. 26 augustus 2009 onder kenmerk ffw2009.corr.046 en de Uitleg aangepaste beoordeling ontheffing ruimtelijke ingrepen Flora- en faunawet.

⁴ Zie vorige voetnoot.

⁵ Zie de Aangepaste lijst jaarrond beschermde vogelnesten ontheffing Flora- en faunawet ruimtelijke ingrepen, ministerie van LNV, augustus 2009.

Zorgvuldig handelen betekent het actief optreden om alle mogelijke schade aan een soort te voorkomen, zodanig dat geen wezenlijke negatieve invloed op de relevante populatie van de soort optreedt.

In veel gevallen kan voorkomen worden dat een ontheffing nodig is, als mitigerende maatregelen er voor zorgen dat de verblijfplaatsen van dieren steeds kunnen blijven functioneren. Vooral voor soorten van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn en vogels is dit cruciaal (omdat er alleen ontheffing kan worden verkregen na zware toetsing).

1.3 Natuurbeschermingswet 1998

De Natuurbeschermingswet 1998 (kortweg: Nbwet) heeft tot doel het beschermen en instandhouden van bijzondere gebieden in Nederland. De belangrijkste zijn Natura 2000-gebieden en beschermde natuurmonumenten.

Beheerplan

Beheerplan van Natura 2000-gebieden

Artikel 19a lid 1: Gedeputeerde staten stellen voor een gebied een beheerplan vast waarin wordt beschreven welke instandhoudingsmaatregelen getroffen dienen te worden en op welke wijze. Tevens kan het beheerplan beschrijven welke handelingen en ontwikkelingen in het gebied en daarbuiten het bereiken van de instandhoudingsdoelstelling niet in gevaar brengen, mede gelet op de instandhoudingsmaatregelen die worden getroffen.

lid 3: Tot de inhoud van een beheerplan behoren ten minste

- a. een beschrijving van de beoogde resultaten met het oog op het behoud of herstel van natuurlijke habitats en populaties van wilde dier- en plantensoorten in een gunstige staat van instandhouding in het aangewezen gebied mede in samenhang met het bestaande gebruik in dat gebied en, voor zover relevant voor het bereiken van de instandhoudingsdoelstelling, daarbuiten
- b. een overzicht op hoofdlijnen van de noodzakelijke maatregelen met het oog op de onder a bedoelde resultaten.

lid 10: Voor zover er in een beheerplan projecten worden opgenomen die niet direct verband houden met of nodig zijn voor het beheer van een Natura 2000-gebied maar die afzonderlijk of in combinatie met andere plannen of projecten significante gevolgen kunnen hebben voor het desbetreffende gebied, wordt het beheerplan eerst vastgesteld nadat gedeputeerde staten een passende beoordeling hebben gemaakt van de gevolgen voor het gebied, waarbij rekening wordt gehouden met de instandhoudingsdoelstelling van dat gebied, en is voldaan aan de voorwaarden, genoemd in de artikelen 19g en 19h.

Habitattoets voor activiteiten in of nabij Natura 2000-gebieden

In de habitattoets dient onderzocht te worden of een activiteit, gelet op de instandhoudingsdoelstellingen, negatieve effecten voor een Natura 2000-gebied kan hebben en zo ja of deze gevolgen significant kunnen zijn. In beginsel dient dit plaats te vinden door middel van een passende beoordeling. Om procedurele redenen kan er voor worden gekozen om een oriëntatiefase – soms ook wel ‘voortoets’ genoemd – te doorlopen. De inhoudelijke studie is in grote lijnen identiek. De oriëntatiefase kan leiden tot de conclusie dat een passende beoordeling noodzakelijk is als significante effecten niet op voorhand kunnen worden uitgesloten. In de passende beoordeling kan aanvullend onderzoek uitgevoerd worden, er kunnen in de passende beoordeling

ook mitigerende maatregelen opgenomen worden die er voor zorgen dat significante effecten met zekerheid zijn uit te sluiten.

In een 'oriëntatiefase' of 'passende beoordeling' worden de effecten apart en in samenhang met die van andere plannen en projecten ('cumulatieve effecten') beoordeeld. In de oriëntatiefase dient de beoordeling plaats te vinden zonder de mitigerende maatregelen mee te wegen, al kan het zinvol zijn de mitigatiemogelijkheden vast in beeld te brengen.

De toetsen kunnen de volgende uitkomsten hebben.

- Er treden met zekerheid *geen effecten* op; er is geen vergunning op grond van de NBwet nodig en evenmin aanvullende maatregelen. Wel wordt aanbevolen de conclusies van dit onderzoek aan het bevoegd gezag voor te leggen.
- *Significant negatieve effecten kunnen niet worden uitgesloten*. Voor activiteiten die (mogelijk) een significant hebben is een vergunning nodig, die kan worden aangevraagd op basis van een "passende beoordeling" en na het doorlopen van de ADC-toets (zie Bijlage 1). Vooroverleg met het bevoegd gezag is noodzakelijk.
- Er zijn (mogelijk) *wel effecten, maar die zijn beperkt en zeker niet significant*, bepaalt het bevoegd gezag of er vergunning nodig is. In de vergunningsvoorschriften kunnen maatregelen worden opgelegd om negatieve effecten te verminderen of te voorkomen. Deze maatregelen zijn niet nodig om significante effecten te voorkomen.

Het verdient altijd aanbeveling de uitkomsten van de toets met het bevoegd gezag te bespreken.

Als significante effecten niet kunnen worden uitgesloten mag een vergunning alleen worden verleend als er voldaan is aan alle drie onderstaande ADC-criteria:

- Er zijn geen geschikte Alternatieven.
- Er is sprake van Dwingende redenen van groot openbaar belang, waaronder redenen van sociale en economische aard.
- Er is voorzien in exacte en tijdige Compensatie.

Habitattoets: de toetsing van projecten en plannen volgens de Nbwet (verkort)

Artikel 19d, lid1: Het is verboden zonder vergunning (...) projecten te realiseren of andere handelingen te verrichten die gelet op de instandhoudingsdoelstelling (...) de kwaliteit van de natuurlijke habitats en de habitats van soorten in een Natura 2000-gebied kunnen verslechteren of een significant verstorend effect kunnen hebben op de soorten waarvoor het gebied is aangewezen. Zodanige projecten of andere handelingen zijn in ieder geval projecten of handelingen die de natuurlijke kenmerken van het desbetreffende gebied kunnen aantasten.

Artikel 19e: [Het bevoegd gezag] houdt bij het verlenen van een vergunning rekening

- a. met de gevolgen die een project of andere handeling, waarop de vergunningaanvraag betrekking heeft, gelet op de instandhoudingsdoelstelling, kan hebben voor een Natura 2000-gebied;
- b. met een vastgesteld beheerplan, en
- c. vereisten op economisch, sociaal en cultureel gebied, alsmede regionale en lokale bijzonderheden.

Artikel 19f, lid 1:	Voor projecten die niet direct verband houden met of nodig zijn voor het beheer van een Natura 2000-gebied maar die afzonderlijk of in combinatie met andere projecten of plannen significante gevolgen kunnen hebben voor het desbetreffende gebied, maakt de initiatiefnemer een passende beoordeling van de gevolgen voor het gebied waarbij rekening wordt gehouden met de instandhoudingsdoelstelling van dat gebied.
Artikel 19g, lid 1:	Indien een passende beoordeling is voorgeschreven kan een vergunning slechts worden verleend indien [het bevoegd gezag] zich op grond van de passende beoordeling ervan heeft verzekerd dat de natuurlijke kenmerken van het gebied niet zullen worden aangetast.
lid 2:	Bij ontstentenis van alternatieve oplossingen voor een project kan [het bevoegd gezag] ten aanzien van Natura 2000-gebieden waar geen prioritair type natuurlijke habitat of prioritaire soort voorkomt, een vergunning voor het realiseren van het desbetreffende project slechts verlenen om dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard.
lid 3:	Ten aanzien van Natura 2000-gebieden waar een prioritair type natuurlijke habitat of een prioritaire soort voorkomt, kan [het bevoegd gezag] bij ontstentenis van alternatieve oplossingen voor een project of andere handeling een vergunning slechts verlenen: a. op argumenten die verband houden met de menselijke gezondheid, de openbare veiligheid of voor het milieu wezenlijke gunstige effecten of b. na advies van de Commissie van de Europese Gemeenschappen om andere dwingende redenen van groot openbaar belang.
Artikel 19h, lid 1:	Indien een vergunning om dwingende redenen van groot openbaar belang wordt verleend voor projecten, waarvan niet met zekerheid vaststaat dat die de natuurlijke kenmerken van het Natura 2000-gebied niet aantasten, verbindt [het bevoegd gezag] aan die vergunning in ieder geval het voorschrift inhoudende de verplichting compenserende maatregelen te treffen.
N.B. Het bevoegd gezag is meestal gedeputeerde staten van plaats waar het project plaatsvindt, maar soms is dat de minister van EZ.	
Artikel 19j, lid 1:	Een bestuursorgaan houdt bij het nemen van een besluit tot het vaststellen van een plan dat, gelet op de instandhoudingsdoelstelling voor een Natura 2000-gebied, de kwaliteit van de natuurlijke habitats en de habitats van soorten in dat gebied kan verslechteren of een significant verstorend effect kan hebben op de soorten waarvoor het gebied is aangewezen rekening a. met de gevolgen die het plan kan hebben voor het gebied, en b. met het voor dat gebied vastgestelde beheerplan.
lid 2:	Voor plannen, die niet direct verband houden met of nodig zijn voor het beheer van een Natura 2000-gebied, maar die afzonderlijk of in combinatie met andere plannen of projecten significante gevolgen kunnen hebben voor het desbetreffende gebied, maakt het bestuursorgaan een passende beoordeling van de gevolgen voor het gebied waarbij rekening wordt gehouden met de instandhoudingsdoelstelling.

Cumulatieve effecten

In het onderzoek naar cumulatieve effecten, wordt het effect van het onderhavige plan of project in combinatie met andere ingrepen in beeld gebracht. Met andere woorden: in een studie naar de cumulatieve effecten dienen *alle* activiteiten (bestaand gebruik, nieuwe projecten) en plannen te worden betrokken, die op dezelfde instandhoudingsdoelstellingen negatieve effecten kunnen hebben als het eigen project/plan. Het doet daarbij in beginsel niet ter zake of er een verband is tussen het eigen project/plan en de andere projecten en plannen, of dat de effecten tijdelijk zijn of (naar verwachting) slechts beperkt van omvang zijn.

Significantie

Van significante effecten kan sprake zijn als ten gevolge van menselijk handelen het verwezenlijken van de instandhoudingsdoelen sterk wordt bemoeilijkt of onmogelijk wordt gemaakt. Dat is in ieder geval zo, als het oppervlak van een habitatype of een leefgebied of de kwaliteit van habitatype of leefgebied of de omvang van een populatie lager wordt dan genoemd in de instandhoudingsdoelen in het aanwijzingsbesluit. In de Leidraad bepaling Significantie wordt het begrip 'significante gevolgen' toegelicht.⁶

Externe werking

Ook activiteiten buiten het Natura 2000-gebied kunnen vergunningplichtig zijn als die activiteiten negatieve effecten op de instandhoudingsdoelen voor het gebied (kunnen) veroorzaken. Dit wordt de 'externe werking' van de bescherming genoemd.

Bestaand gebruik

Bestaand gebruik volgens de Nbwet is gebruik dat op 31 maart 2010 bekend is, of redelijkerwijs bekend had kunnen zijn bij het bevoegd gezag. Bestaand gebruik dat zeker geen significante gevolgen voor een Natura 2000-gebied heeft, kan zonder vergunning worden voortgezet. Als significante effecten niet kunnen worden uitgesloten is een vergunning nodig.

Artikel 19d, lid 2: Het verbod, bedoeld in het eerste lid, is niet van toepassing op het realiseren van projecten of het verrichten van andere handelingen, waaronder bestaand gebruik, alsmede de wijzigingen daarvan, overeenkomstig een beheerplan.

lid 4: Het verbod, bedoeld in het eerste lid, is niet van toepassing op bestaand gebruik, behoudens indien dat gebruik een project is dat niet direct verband houdt met of nodig is voor het beheer van een Natura 2000-gebied maar dat afzonderlijk of in combinatie met andere projecten of plannen significante gevolgen kan hebben voor het desbetreffende Natura 2000-gebied.

Beschermde natuurmonumenten

Het is niet toegestaan (zonder vergunning) handelingen te verrichten die het natuurschoon of de natuurwetenschappelijke waarde van beschermde natuurmonumenten aantasten. De toetsing voor beschermde natuurmonumenten is tamelijk licht. Er hoeft bijvoorbeeld geen sprake te zijn van een (dwingende) reden van groot openbaar belang, er is geen verplichte alternatievenafweging en geen compensatieplicht. Dit lichte toetsingskader is ook van toepassing op de zogenaamde "oude doelen", de doelen op het gebied van natuurschoon en natuurwetenschappelijke betekenis van (voormalige) staats- en beschermde natuurmonumenten, die zijn opgegaan in de nieuwe Natura 2000-gebieden.

Zorgplicht

Artikel 19i legt aan iedereen een zorgplicht voor beschermde natuurgebieden op. Deze zorg houdt in ieder geval in dat ieder die weet of redelijkerwijs kan vermoeden dat een handeling nadelige gevolgen heeft, verplicht is die handeling achterwege te

⁶ Leidraad bepaling significantie. Nadere uitleg van het begrip 'significante gevolgen' uit de Natuurbeschermingswet. Publicatie Steunpunt Natura 2000, versie 27 mei 2010.

laten of, als dat redelijkerwijs niet kan worden geleverd, eventuele gevolgen zoveel mogelijk te beperken of ongedaan te maken. De nadelige handelingen hebben betrekking op de instandhoudingsdoelen in het geval van een Natura 2000-gebied en op de wezenlijke kenmerken in het geval van een beschermd natuurmonument.

1.4 Wabo en omgevingsvergunning

De Wabo voegt een groot aantal (circa 25) vergunningen, ontheffingen en andere toestemmingen samen tot één omgevingsvergunning. De omgevingsvergunning is nodig voor het uitvoeren van ruimtelijke ingrepen, zoals sloop, bouw, aanleg en gebruik, als die een plaatsgebonden karakter hebben en dat van invloed kunnen zijn op de “fysieke leefomgeving”. Dit omvat alle fysieke waarden in de leefomgeving, zoals milieu, natuur, landschappelijke en cultuurhistorische waarden.

Als hoofdregel kent de Wabo het bevoegd gezag toe aan B&W van de gemeente waar het project (in hoofdzaak) zal worden uitgevoerd. Voor projecten van provinciaal belang kunnen GS het bevoegd gezag zijn, voor projecten van nationaal belang een minister.

De ontheffing Flora- en faunawet en de vergunning Natuurbeschermingswet 1998, die voor een ruimtelijke ingreep nodig kunnen zijn, kunnen worden “aangehaakt” bij de omgevingsvergunning. Dat wil zeggen dat bij een aanvraag voor een omgevingsvergunning ook een toetsing aan Ffwet en/of Nbwet moet worden gevoegd. De aanvraag wordt dan aan het bevoegde gezag (Ffwet: minister van EZ; Nbwet: Gedeputeerde Staten of minister van EZ) voorgelegd. Die zal dan toestemming geven in de vorm van een Verklaring van geen bedenkingen (Vvgb). De inhoudelijke toetsing zal niet veranderen.

Op aanvragen voor een omgevingsvergunning, die mede betrekking hebben op Flora- en faunawet en/of Natuurbeschermingswet 1998 is de uitgebreide voorbereidingsprocedure van toepassing.

Overigens kan een ontheffing Ffwet of vergunning Nbwet ook los van de omgevingsvergunning worden aangevraagd. Dat dient dan wel te gebeuren vóórdat de omgevingsvergunning wordt aangevraagd.

1.5 Natuurnetwerk Nederland en Barro

Natuurnetwerk Nederland (NNN, voorheen EHS) heeft als doel om van de bestaande en nieuwe natuur een goed functionerend netwerk te maken. Het ruimtelijk beleid voor de NNN is gericht op ‘behoud, herstel en ontwikkeling van de wezenlijke kenmerken en waarden’ van de NNN. Op plannen, projecten of handelingen binnen de NNN is het ‘nee, tenzij’-regime van toepassing. Vanaf 1 oktober 2012 is het nee, tenzij-regime vastgelegd in het Besluit algemene regelingen ruimtelijke ordening, kortweg Barro.

Het Barro bepaalt dat provincies de (begrenzing van de) NNN moeten vastleggen in een provinciale verordening. In die verordening worden regels gesteld omtrent de

inhoud van en de toelichting bij bestemmingsplannen in het belang van de realisatie, bescherming, instandhouding en verdere ontwikkeling van de beoogde natuurkwaliteit van de NNN

De provincies moeten de wezenlijke kenmerken en waarden van de NNN vastleggen. De wezenlijke kenmerken en waarden zijn de huidige en potentiële waarden, gebaseerd op de natuurdoelen voor het gebied. De natuurdoelen worden vaak per perceel in natuurdoeltypen of beheertypen vastgelegd.

Het Barro bepaalt in art. 2.10.4 de voorwaarden waaronder plannen kunnen worden toegestaan, die (per saldo) leiden tot een significante aantasting van de wezenlijke kenmerken en waarden, of een significante vermindering van de oppervlakte of de samenhang van de NNN:

- er is sprake van een groot openbaar belang (waaronder in ieder geval worden gerekend: de veiligheid, de hoofdinfrastructuur, de drinkwatervoorziening, de plaatsing van installaties voor de opwekking van elektriciteit met behulp van windenergie of de plaatsing van installaties voor de winning, opslag of transport van aardgas),
- er zijn geen reële andere mogelijkheden, en
- de negatieve effecten worden waar mogelijk beperkt en de overblijvende effecten worden gecompenseerd.

De begrenzing kan alleen worden gewijzigd voor zover op basis van een ecologische onderbouwing is vastgesteld dat:

1. de wijziging leidt tot een verbetering van de samenhang van de NNN of tot een betere inpassing van de NNN in de planologische omgeving, en
2. ten minste de kwalitatieve en kwantitatieve doelstellingen van de NNN in het desbetreffende gebied worden behouden; of
3. ten behoeve van een kleinschalige ontwikkeling voor zover:
 - de aantasting van de wezenlijke kenmerken en waarden en van de samenhang van de NNN als gevolg van de ontwikkeling beperkt is;
 - de voorgenomen wijziging leidt tot een kwalitatieve of kwantitatieve versterking van de NNN in het desbetreffende gebied;
 - de voorgenomen wijziging ertoe niet leidt dat de oppervlakte van de NNN afneemt;
 - de voorgenomen wijziging zorgvuldig is onderbouwd, waarbij blijkend uit de bij het bestemmingsplan behorende toelichting in ieder geval alternatieven zijn afgewogen, en
 - maatregelen worden genomen die een goede landschappelijke en natuurlijke inpassing borgen.

In principe wordt de eventuele compensatieopgave buiten de NNN gerealiseerd. De compensatie hoeft niet in de nabijheid van de ingreep plaats te vinden en hoeft ook niet in hetzelfde natuurstype te worden uitgevoerd. Het gaat erom dat de positieve ecologische effecten van realisatie van de compensatie op de NNN (in natuurkwaliteit, oppervlakte of ruimtelijke samenhang) gelijkwaardig zijn aan de negatieve effecten van de ingreep in de NNN. Realisatie van de compensatie in de NNN is mogelijk,

bijvoorbeeld als dat kan leiden tot een versnelling van de realisatie van de NNN. Voorwaarde daarbij is dat er door middel van een herbegrenzing tegelijkertijd voor wordt gezorgd dat de omvang van de NNN niet afneemt.

1.6 Rode lijsten

Rode lijsten zijn geen wettelijke instrumenten, maar zijn sturend voor beleid. Zij dienen om prioriteiten in middelen en maatregelen te kunnen bepalen. Bij het beoordelen van maatregelen en ingrepen kunnen de Rode lijsten echter wel een belangrijke rol spelen. Er zijn nu landelijke Rode lijsten vastgesteld voor paddestoelen, korstmossen, mossen, vaatplanten, platwormen, land- en zoetwaterweekdieren, bijen, dagvlinders, haften, kokerjuffers, libellen, sprinkhanen en krekels, steenvliegen, vissen, amfibieën, reptielen, zoogdieren en vogels (LNV 2009). Een aantal provincies heeft aanvullende provinciale Rode lijsten opgesteld.

Van soorten op de Rode lijst moet worden aangenomen dat negatieve effecten van ingrepen de gunstige staat van instandhouding relatief gemakkelijk in gevaar brengen. Waar het beschermde soorten betreft zal er dus extra aandacht aan mitigatie en compensatie moeten worden besteed. Bij niet-beschermde soorten of soortgroepen kunnen op grond van de zorgplicht extra maatregelen worden gevergd. Bij een aantal soortgroepen gaat het echter om tientallen of honderden moeilijk vast te stellen soorten, waardoor de waarde voor praktische toepassingen vaak beperkt is.

Literatuur

Ministerie van I&M, 2012. Besluit van 28 augustus 2012, houdende wijziging van het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening en van het Besluit ruimtelijke ordening in verband met de toevoeging van enkele onderwerpen van nationaal ruimtelijk belang, Stb 388 (2012).

Ministerie van LNV, 2009. Besluit van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 28 augustus 2009, nr. 25344, houdende vaststelling van geactualiseerde Rode lijsten flora en fauna.

Ministerie van LNV, 2005a. Algemene Handreiking Natuurbeschermingswet 1998. Ministerie van LNV, Den Haag.

Ministerie van LNV, 2005b. Buiten aan het werk? Houd tijdig rekening met beschermde dieren en planten! Ministerie van LNV, Den Haag.

Ministerie van LNV & IPO, 2007. Spelregels EHS. Ministerie van LNV/IPO, Den Haag. www.wetten.nl.

omgevingsvergunning.vrom.nl/

www.vrom.nl/pagina.html?id=3410 (nota ruimte)

Steunpunt Natura 2000 (2010). Leidraad bepaling significantie. Nadere uitleg van het begrip 'significante gevolgen' uit de Natuurbeschermingswet. versie 27 mei 2010. RegieBureau Natura 2000, Utrecht.

Steunpunt Natura 2000 (2007). Toepassing begrippenkader Natuurbeschermingswet 1998. Intern werkdocument voor opstellers beheerplannen Natura 2000 en vergunningverleners Nb-wet. RegieBureau Natura 2000, Utrecht.

Steunpunt Natura 2000 (2008). Aanvulling op 'Toepassing begrippenkader Nb-wet '98'

- Bestaand gebruik
- Externe Werking.

Intern werkdocument voor opstellers beheerplannen Natura 2000 en vergunningverleners Nb-wet. RegieBureau Natura 2000, Utrecht.